

MECHTELD JANSEN

VOLK

EN

ELITE

SAMEN SCHAATSEN
OP GLAD IJS

Volk en Elite: schaatsen op glad ijs

Een ontmoeting op het ijs. Grijs en zwarte bevroren vlakken wisselen elkaar af onder de mensen. De meesten krabbelen hun eerste slagen. Hun schaatsen komen nog maar net uit de dozen, die her en der langs de bruinig wit uitgeslagen kant van de vaart liggen. Sommigen, die vroeg begonnen zijn, komen al voor de tweede keer langs de startplaats met koek-en-zopie. Zij remmen op bijna professionele wijze. Zo vermijden zij bramen op hun oude, maar goed geslepen schaatsen. Pas als ze hun grote brillen bovenop hun muts zetten, zie je hoe ze glunderen. Ze spreken in verschillende tongval, maar blijkbaar allemaal verstaanbaar voor elkaar. Over verraderlijke plekken, windvlagen en een dijk verderop die beschutting biedt. Als ze hun handschoenen even uitdoen om de beker warme soep aan te nemen, komen hun handen te voorschijn, handen die niet bang zijn voor groot gereedschap en stuurwielen van metershoge trekkers. Even later arriveert, uit tegengestelde richting, een groep jongere mannen en vrouwen in allemaal dezelfde schaatspakken, veel wit en geel met reclame van een internetbedrijf. Ook

bij hen is streektaal te beluisteren als zij hun bestelling doorgeven. In de geelwitte groep klinken studentikoze grappen, een vraag of die soep te 'nassen' is en een roep om 'louter bier'. Serieus wordt dat verzoek door niemand genomen, als blijkt dat schaterend de hete soep wordt aangereikt en aanvaard. 'Gast, hoe ligt de plaat er bij verderop?', opent een lange smalle jongen de conversatie met de eerder aangekomen schaatsers. De kringen van de beide groepen openen zich naar elkaar. De oudere stevige mannen, die de wijde plassen en kleine slootjes rond hun dorp van jongs af kennen, spreken over scheuren en wakken. Je moet vooral blijven gáán, en niet in de groep bij elkaar blijven staan. De jongere trainingsgroep luistert aandachtig, oprecht blij met de tips. Schaatsen is volkssport. Alle leeftijden, stedelingen en plattelanders, vrouwen en mannen, theoretisch en praktisch opgeleiden, weten elkaar op schaatsen te vinden. En al heeft de één altijd de beste pakken, de mooiste sporttassen en vooral het nieuwste model schaatsen, uiteindelijk gaat het om de zithouding, het bikkelen en leren genieten van het ritme. Toch kan het ook hier zomaar toeslaan: dat groepen zich uit elkaar laten drijven. De mensen die van huis uit hebben meegekregen dat het met het vermogen en dus met de bagage en dus met de opleiding en dus met het intellect wel goed zit. En dat ons land altijd om mensen met aangeboren leiderschap en dus om onze familie zit te springen. Daar tegenover de mensen die van huis uit hebben meegekregen, of langzaamaan zelf hebben ontdekt, dat je vergeten wordt als je niet van je af bijt. We begeven ons allemaal op hetzelfde ijs, maar voordat je het weet, behoren de mooiste huizen langs het ijs aan de mensen die elders al een heel mooi huis hadden en dat behouden. Voordat je het weet, ontstaan er heel andere scheuren en wakken in het ijs. Voordat je het weet, drijven groepen op verschillende ijsschotten alleen nog langs elkaar heen en werpt op ieder eiland een charismatische man of vrouw zich op, die maar weer eens ferm

roept zo Trots op Waterland te zijn en in naam van het volk te spreken.

Een jaar of tien geleden zag ik de noodzaak opdoemen om mij als missioloog bezig te houden met markeringen van afstand in de samenleving die zich steeds vaker onder de kopjes 'volk' en 'elite' manifesteerden. Ik zag het 'volk' en de 'elite' zich van elkaar afgrenzen. Toen ik mijn observaties daarover met anderen deelde in de academie, in kerken en in de wijdere samenleving, bleek dat deze thematiek veel herkenning opriep. Tegelijkertijd bleef de thematiek zeer diffuus. Wie is 'volk' en wie is 'elite' en wie bepaalt dat? Langs welke scheidslijnen? En wat heeft dat met theologie te maken? In ieder geval vermoedde ik dat de missiologie die grenzen tussen volk en elite nader moest verkennen.¹ Ik wilde daar als theoloog, dus als iemand die probeert zinnig over God te spreken, dichtbij zijn. Maar ik voelde ook meteen hoe riskant het was om dat zomaar te melden. Immers, wanneer je grenzen waarneemt of verkennt, loop je altijd het risico zelf die grenzen te versterken. Ik wilde mijzelf niet schuldig maken aan het vergroten van de afstand, het versperren van het grensverkeer of zelfs het verdiepen van de kloof tussen 'volk' en 'elite' als ik hieraan veel aandacht zou besteden. Toch heb ik in de afgelopen jaren steeds gemerkt, dat veel mensen, gelovigen en ongelovigen, er naar bleven vragen. Soms zoek ik verlegen in het hedendaagse discours waar ikzelf nu eigenlijk bij 'hoor' en soms merk ik waar anderen mij bij indelen. Zo zag ik een indeling tussen 'volk' en 'elite' voorbijkomen toen het Koningslied in 2013 werd gepresenteerd. De reacties op de tekst van het lied 'De dag die je wist dat zou komen' liepen sterk uiteen: de culturele elite ergerde zich aan de taalfouten, maar het volk kon het lied wel waarderen. Gaat 'volk' en 'elite' vooral om een culturele te-

.....
1 Zie in dit verband ook Mechteld Jansen, *God op de grens. Missiologie als theologische begeleiding bij grensoverschrijding*, Utrecht: PThU, 2008.

genstelling, dan hoor ik kennelijk bij de 'elite'. Gaat het om een tegenstelling tussen theoretisch en praktisch opgeleiden, dan hoor ik eveneens bij 'elite', want een aannemer in de bouw zou er geen minuut over peinzen mij aan te nemen. Maar de praktisch opgeleiden weten zich minder gewaardeerd dan de theoretisch opgeleiden. Gaat het om mensen die vanouds op een groot financieel vermogen teren en nooit geldzorgen hebben gehad of gaat het om aristocratie, dan hoor ik kennelijk bij 'volk'. Zo vertelde een collega-theologe over een receptie in een chique gelegenheid, waar de jubilaris met enige gasten keuvelde over de laatstgenoten dis in een restaurant met twee Michelinsterren. Het onderwerp werd abrupt beëindigd toen mijn collega zich bij het groepje voegde. Een theologe staat wellicht bekend als iemand die sober leeft of een sober leven propageert (dat is niet hetzelfde) of als iemand die uit solidariteit met het volk zich geen sterrendiners permitteert of niet over de verfijnde smaak beschikt om bij de aristocratie te behoren. In dit alles zou ik mij het liefst aansluiten bij verbanden waarin de kloof voortdurend overbrugd wordt, of waarin met humor onderkend wordt dat de kloof er is en alleen al daardoor minder diep wordt.

Maar eerst iets over mijn vak, want dat is ook het perspectief waarmee ik naar deze afgrenzingen tussen 'volk' en 'elite' kijk. In dit essay gebruik ik een eenvoudige omschrijving van de missiologie als theologische begeleiding bij grensoverschrijding. Missiologie is een vorm van theologie die zich ophoudt op de grenzen tussen mensen. Op die grenzen vragen missiologen zich af wat God bezig is te doen. En ik leg maar meteen een paar theologische kaarten op tafel die in mijn werk steeds weer fundamenteel blijken te zijn. Er bestaan goede, gezonde, verrijkende, verblijdende grensoverschrijdingen tussen mensen en daar is naar mijn besef het leven en het evangelie van Jezus Christus op uit. Mensen verlangen er naar, dat zij met erkenning van de onder-

linge verschillen, toch over de grenzen van afkomst, leeftijd, taal, gender, klasse, kleur, beperkingen, opleiding en vermogen, elkaar verstaan en zich gezien weten. Dat zij zulke verrijkende grenservaringen beleven. Het zijn ontwapenende ervaringen. Er wordt veel bij gelachen. De betekenis die mensen aan die afgrenzingen tussen hen geven, dus de betekenis van afkomst, leeftijd enzovoorts, verandert door zo'n vreugdevolle grensoverschrijding. Zou dat ook een mogelijkheid zijn voor de afgrenzing die zich de laatste tijd lijkt te verharderen, die grens tussen 'volk' en 'elite'? Dat betekent dat ik bij de gegeven grensafbakening wil kijken naar wat de christelijke levende traditie mij daarover aanreikt: wat wordt mij aangeleverd, wat komt mij toegewaaid uit bijbelse bronnen en overtuigingen en vroegere of hedendaagse christelijke praktijken, waarmee ik die grenzen tussen volk en elite nader kan duiden en ontwapenend kan overschrijden?

Waarom zou een missioloog zich bezighouden met de dichotomie tussen 'volk' en 'elite'? Een goede reden zou kunnen zijn, dat er veelvuldig van christelijke retoriek gebruik gemaakt wordt om het volk te mobiliseren en het volk tot eenheid te smeden. Populisten grijpen in de gereedschapskist van de christelijke theologie om in- en uitsluiting te bewerkstelligen.² Populisten sacraliseren 'het volk' en plaatsen het als 'heilig' tegenover de corrupte elite. Missiologen zijn uit de aard van hun vak altijd sterk geïnteresseerd in de heiligverklaring van bepaalde machten, dus ligt het voor de hand om ook scherp te letten op deze vorm van sacralisering van 'het volk'. In geval van Zuid-Afrika bijvoorbeeld werd voormalig president Jacob Zuma's waarschuwing dat wie niet op het ANC stemt in de

.....
2 Uiteraard kent dit zijn parallellen in het geval van Turkije en het gebruik dat president Erdoğan maakt van islamitische taal, en in het geval van India, het gebruik van religieuze hindoenationalistische taal door president Modi; ik concentreer mij in dit essay op christendom.

hel thuishoort, gedekt door een hoge predikant van de Methodistische Kerk: het klopt dat wie niet op het ANC stemt, buiten de aanwezigheid van God valt.³ Ik zal in het vervolg zeker nog aandacht aan het populisme schenken, maar het populisme als zodanig vormde voor mij niet de meest dringende aanleiding voor het bestuderen van de verhouding tussen ‘volk’ en ‘elite’. Die meest dringende aanleiding manifesteerde zich tien jaar geleden en is sinds die tijd niet weg geweest. Het is vooral een vraag naar vertrouwen. Klopt het dat het basale vertrouwen tussen volk en elite is verdwenen? Er lijkt sprake van een toenemende kloof tussen volk en elite, maar wie definieert daarbij de termen ‘volk’ en ‘elite’? Misschien moet je theologisch helemaal niet meegaan in die definities van ‘volk’ en ‘elite’. Misschien gaat het in de theologie uiteindelijk om een heel ander begrip van ‘volk’ en ‘elite’, een begrip dat zich niets aantrekt van de huidige kloven tussen armen en rijken, vermogenden en minder vermogenden, theoretisch en praktisch geschoolden. Maar dan loopt de theologie het risico over een ideaal te spreken dat de ogen sluit voor de huidige afgrenzingen tussen volk en elite. En ik ben juist geïnteresseerd in die afgrenzingen: de toenemende verschillen tussen rijken en armen, die door paus Franciscus regelmatig worden benoemd in het kader van volk en elite, maar ook de vervreemding tussen kosmopolieten en mensen die gewoon een verlangen vertegenwoordigen naar een eerlijke manier van ergens bij willen horen, een thuis, een ‘plek onder de zon’.

Veel mensen verzuchten dat wij ten diepste het vertrouwen in elkaar als samenleving kwijt zijn. Ik waag het erop te stellen dat het evangelie een herstel van vertrouwen op het oog heeft. Dat herstel van vertrouwen, waarvan ik hier alleen maar een paar voor mij be-

.....
3 Dion A. Forster, ‘State Theology and Political Populism? A Kairos Critique of Religious Populism in South Africa’, in: *Journal of Church and State*, jaargang 62 (2020), nr. 2, pag. 316–333.

langwekkende aspecten kan benoemen, vormt voor mij een zaak van 'getuigenis'. Christelijk geloof is voor mij geen onomstotelijke waarheid in de zin van een serie eenvoudige feiten. Christelijk geloof gaat over moeizaam herstel van vertrouwen waarvan ik alleen maar getuigenis kan afleggen. Als missioloog heb ik altijd veel belang aan gehecht aan het begrip en de praktijk van de getuigenis. Christenen proberen getuigenis af te leggen van wat zij zien en ervaren van Gods aanwezigheid in de wereld. Als je ergens getuige van bent, dan probeer je daar verslag van te doen. Wat heb je gezien, gehoord, geroken op het moment dat iets plaatsvond? Juist op die gebieden waar mensen zich van elkaar dreigen af te grenzen, komt de vraag naar getuigenis op. Wat ervaar je daar van God? Wat zie je daar van een houding die Jezus typeerde als iemand die altijd maar de grenzen tussen mensen opzocht? In de evangeliën hoor ik getuigenissen over Jezus als grensganger tussen mannen en vrouwen, ouderen en jongeren, armen en rijken, zieken en gezonden, gewassen en ongewassen mensen. Belangrijk is dat het getuigenis betrouwbaar is en dat er andere getuigenissen tegenover gezet kunnen worden. Getuigenissen kunnen aanvaard en afgewezen worden. Getuigenissen kunnen door individuen en groepen gegeven worden en worden mede op basis van hun gedrag door het bredere publiek beoordeeld. Het is in mijn ogen een gelukkige ontwikkeling dat het missionaire gebruik van het woord 'getuigenis' steeds meer een getuigenis ten overstaan van het brede maatschappelijke publiek betekent. En bijgevolg denken we in de missiologie steeds meer na over een 'publieke missiologie',⁴ die de ge-

.....

4 Zo bijvoorbeeld Gregg Okesson, *A Public Missiology. How Local Churches Witness to a Complex World*. Grand Rapids: Baker, 2020, die wijst op voorlopers van een dergelijke visie: Lesslie Newbigin, Georg Hunsberger, Gregory Leffel en Dirkie Smit. Ook vanuit de richting van de publieke theologie wordt een verbinding gezocht met en aangegeven naar de missiologie, zie bijvoorbeeld Sebastiaan Kim, 'Mission's Public Engagement: the Conversations of Missiology and Public Theology', in: *Missiology*, jaargang 45 (2017), nr.1, pag.7-24

tuigenis verbindt met de publieke zaak en de publieke taal. Die publieke missiologie geeft een complexe, 'dikke' beschrijving van de getuigenis: zowel het goede als het kwade is in velerlei gedaantes, vaak op zeer gecompliceerde wijze, aanwezig. Zowel het goede nieuws als het slechte nieuws doet op veel verschillende manieren de ronde. Waar en hoe is het evangelie van Jezus goed nieuws voor de mensen, individueel en collectief, voor hun medeschepselen in natuur en cultuur? In dit essay probeer ik die vraag te beantwoorden op de grenzen van 'volk' en 'élite'.

Het gaat er niet om dat er een probleem is *buiten* de religie, namelijk een clash tussen 'volk' en 'élite', en dat dit probleem met een bepaalde theologische visie of een verzoenende geloofspraktijk gerepareerd kan worden. Ook *in* het christendom of in bepaalde vormen van missie zelf kunnen er praktijken en visies zijn die aan het probleem in plaats van aan de oplossing bijdragen. Ook binnen het christendom bestaat soms een afstand tussen 'officiële religie' en dat wat het volk gelooft. Volgens de Indiase denker Raimundo Panikkar is er zelfs sprake van een groeiende kloof tussen datgene wat de religieuze autoriteiten aangeven en datgene wat echt leeft in de harten en gedachten van de gewone mensen op straat. Die gewone man of vrouw in de straat acht de geautoriseerde officiële religie maar knap intolerant, totalitair en koloniaal.⁵ Panikkar ziet een zekere migratie van religie, weg van de tempels en de kerken, weg van de 'institutionele gehoorzaamheid' naar de straten en de pleinen, waar 'het volk' zelf het eigen geweten wil hanteren. Zijn immers – zeker in de ogen van het volk – de autoriteiten van de officiële religies, de elites, niet ver verwijderd geraakt van de authentieke stemmen van de Buddha, van Jezus?

.....
5 Fred Dallmayr, 'Rethinking Secularism with Raimon Panikkar' in: F. Dallmayr, *Dialogue Among Civilizations. Some Exemplary Voices*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, pag. 199.

Bij het signaleren van een kloof tussen religieuze elite en leken denken we op het christelijk erf misschien al snel aan kerkelijke hiërarchie in katholieke en protestantse kerken, maar op een andere manier kan de kloof tussen religieuze elite en het gewone volk een rol spelen in Pinksterkerken, waarbij alleen een elite over de echte gaven van de Geest beschikt die het gewone volk moet ontberen.⁶

Daarbij is het in de hedendaagse missiologie onmogelijk uit te gaan van individuele gelovigen of christelijke gemeenschappen die niet-missionair zouden zijn; ze zijn allemaal missionair omdat allen met het verschil, de diversiteit en de pluraliteit worden geconfronteerd. Zowel in de kerk als buiten de kerk, als instituut en als enkele gelovige of groep van gelovigen, worden gelovigen uitgedaagd door de diversiteit die zij aantreffen in levensbeschouwingen en levenshoudingen. Het is in die zin geen optie om te weigeren met diversiteit om te gaan. Zelfs als men vragen en antwoorden van andere mensen of instituten afwijst, zelfs als men angstig of onwillig omgaat met anderen die in afkomst, taal, religieuze praktijken of inzichten zo vreemd lijken, dan is dat nog een antwoord op de confrontatie met de pluraliteit.⁷ Alleen al het christendom vertoont wereldwijd een enorme diversiteit en heeft in de voorbije decennia met vallen en opstaan veel geleerd van de onderlinge uitwisseling. De Nederlandse multiculturele samenleving zou wellicht wat kunnen hebben aan de kostbare leerschool die het wereldwijde christendom heeft doorlopen in het omgaan met diversiteit. De multiculturele

.....
6 De Pinkstertheoloog William Menzies, een van de oprichters van de Society For Pentecostal Studies, stelt dit aan de kaak, zie William W. Menzies en Robert Menzies, *Spirit and Power. Foundations of Pentecostal Experience*, Grand Rapids: Zondervan, 2000, pag. 203-204.

7 zie John G. Flett en Henning Wrogemann, *Questions of Context: Reading a Century of German Mission Theology*, Downers Grove: IVP Academic 2020, p. 173.

samenleving hoeft niet op te gaan in multiculturalisme, maar hoeft ook de diversiteit niet te ontkennen of in verdeeldheid te laten ontsporen. Met een blik op het wereldwijde christendom kunnen we zeggen dat er zowel een tendens tot verregaand pluralisme is alsook een tendens om een eenheid te blijven zien en beleven. Dit kan alleen ingezien worden als de bevrijding die in het christendom wordt gezocht, de *bevrijding van allen is*, als de bevrijding van armen ook de bevrijding van rijken betekent, als de bevrijding van 'minderwaardigen' ook de bevrijding inhoudt van mensen die zich superieur wanen. Dit kan alleen als er voor beide zijden *een gedeelde toekomst* in het verschiep ligt en als er van beide zijden *gecommuniceerd kan worden*.⁸ Dit geldt ook als we afgrenzingen ontwaren tussen 'volk' en 'elite'.

In wat volgt wil ik een nadere oriëntatie bieden op het woordenpaar 'volk' en 'elite'. In de loop van de geschiedenis heeft dat woordenpaar veel verschillende betekenissen gekregen. Het is een indicatie van de manier waarop mensen naar zichzelf en naar elkaar kijken, zichzelf en elkaar indelen, en de grenzen van die eenmaal gemaakte indeling bewaken of juist permeabel maken. Daarbij zal ik ook af en toe naar de internationale ontwikkeling verwijzen. Telkens weer zal blijken dat de betekenis van het ene deel van het woordenpaar het andere deel van betekenis voorziet. Het volk als plebs en de elite als snobs vormen gezamenlijk zo'n set. In die eerste oriënterende rondgang wil ik de problematische kanten van de afgrenzingen tussen 'volk' en 'elite' aangeven.

.....
8 Martha Frederiks, 'World Christianity: A Training School for Multiculturalism', in: *Exchange*, jaargang 38 (2009) nr.1, pag. 18-19 trekt een vergelijking tussen het omgaan met diversiteit in het christendom wereldwijd en in de Nederlandse samenleving en concludeert dat pluraliteit en eenheid geen tegenstellingen zijn, maar elkaar in evenwicht kunnen houden. Dat is vanuit de eenheid te beredeneren: eenheid van de mensheid die zich uit in verschillen, maar het is ook vanuit de pluraliteit te beredeneren: pluraliteit die solidariteit zoekt.

De eerste rondgang is breed van opzet, maar vanaf het begin gekleurd door het perspectief van een missioloog die wil weten wat er *leeft* op de grenzen tussen 'volk' en 'elite'.

In een tweede rondgang zal ik meer inzoomen op het 'volk' en de diepere lagen die vanuit een theologische visie belicht moeten worden in de verhouding tussen 'volk' en 'elite'. We kunnen het problematische van die verhouding niet ontkennen door de bewering dat iedereen die maar goed zijn of haar best doet via scholing vanzelf wel hoger in de boom terechtkomt. Er is wel degelijk sprake van een polarisatie die gevoed wordt door mythevorming over en weer. Theologisch zijn polarisatie-doorbrekende lijnen te trekken, die contrasteren met de mythes over het 'goede volk' tegenover de 'slechte' elite of het 'waarheidsschuwend' volk tegenover de 'waarheidsminnende' elite.

In het slotgedeelte zoek ik naar theologische stemmen die het vertrouwen pogen te herstellen. Ik heb die gevonden in Jonathan Sacks en paus Franciscus. Bij hen beluister ik een solidariteit met het volk daar waar het verlangt naar een thuis, een waardig bestaan, een erkenning van bijdragen aan de samenleving, een bevestiging van eigen naam en faam. Aan die stemmen voeg ik graag de mijne toe. Mijn inzet is dat geloofsgemeenschappen een vorm van thuis bieden, die gebaseerd is op de oefening om altijd 'open huis' te houden. Die oefening wordt gedragen door het geloof dat mensen elkaar op zielsniveau kunnen ontmoeten, ook al spreekt nog zoveel daartegen. Op dat zielsniveau laten we ons met de gulle God verzoenen. Op dat niveau speelt zich ook de verlangde verzoening af tussen 'volk' en 'elite'. Die verzoening valt nu al te vieren. Het is een kwestie van de feestfakkels aansteken.

Klopt het dat het basale vertrouwen tussen volk en elite is verdwenen? Dit essay peilt de actuele afgrenzingen tussen volk en elite, die gemakkelijk tot polarisatie kunnen leiden. Het biedt een theologische tegenstem aan populistten die de kloof tussen volk en elite verdiepen en de woede voeden. Het wil recht doen aan het diepere verlangen van volk en elite naar een vorm van samenleven waarin 'thuis'-zijn onverdacht is en niemand buitensluit. Dit vergt het doorbreken van het wederzijds wantrouwen waarbij het volk zich geminacht voelt en de elite als snobistisch wordt afgeschreven. Geloofsgemeenschappen, waarin goed nieuws voor heel het volk klinkt, vergroten het inlevingsvermogen tussen volk en elite.

Mechteld Jansen voert vanuit het perspectief van een missioloog – die Gods aanwezigheid vermoedt op de grenzen tussen mensen – een pleidooi voor het herstel van vertrouwen tussen volk en elite. Met dit essay neemt zij afscheid van de Protestantse Theologische Universiteit.

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

ISBN 978 90 435 3757 5 • NUR 700

9 789043 537575